

MA'BED el-CÜHENÎ

(معبد الجهني)

Ma'bed b. Abdillâh b. Ukeym el-Cühenî
(ö. 83/702 [?])Kaderiyye diye anılan
hür irade düşüncesinin
ilk temsilcilerinden.

Muhtemelen 20 (641) yılında Medine, Basra veya Kûfe'de doğduğu rivayet edilir. Bazı kaynaklarda babasının adı sahâbî Ma'bed b. Hâlid ile karıştırılarak Hâlid olarak geçmekteyse de (meselâ bk. Halîfe b. Hayyât, I, 503) doğrusu Abdullah'tır. Dedesinin adı Ukeym (İbn Hazm, s. 445; Sem'ânî, III, 394), Uleym (İbn Tağrîberdî, I, 201), Uveym (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 225) ve Uveymir (Buhârî, *et-Târîhu'l-ke-bîr*, IV/1, s. 399; Sem'ânî, III, 441) şeklinde kaydedilmektedir. Bu ihtilâflar dikkate alındığında Ma'bed el-Cühenî'nin ailesi hakkında yeterli bilginin bulunmadığı ortaya çıkar. İbn Tağrîberdî, 80 (699) yılında ölenlerin listesini verirken (*en-Nücümü'z-zâhire*, I, 200) kaderî düşüncesinden dolayı Abdülmelik b. Mervân tarafından idam edilen Saîd b. Abdullah el-Cühenî'den bahseder. Künyesi ve ölüm sebebi aynı olan bu şahsın Ma'bed'in kardeşi olduğu anlaşılmaktadır (krş. İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, IV, 52). Ebû Ma'bed diye künyelenen babası Abdullah Hz. Peygamber'e ulaşmış, Ömer b. Hattâb'dan mürsel olarak, Osman b. Affân'dan doğrudan hadis rivayet etmiştir (İbn Hazm, s. 445). Kûfe'de ikamet eden Abdullah'ın oğulları Ma'bed ile Saîd'in Hicaz ve Basra'da yaşadıkları belirtilmektedir. Hayatının büyük kısmını Medine'de geçirdikten sonra Basra'ya giden Ma'bed'i İbnü'l-Murtazâ Mu'tezile'nin Medine tabakasından saymaktadır (*Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 133). Bu arada Ma'bed'in Basra'da yetişip Medine'ye geçtiği ve orada düşünceleriyle insanları ifsat ettiği de onun hakkında nakledilenler arasında yer alır (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 225). Tahsil hayatına dair yeterli bilgi yoktur. Ebû Zer el-Gıfârî'den faydalandığı ve büyük ihtimalle onunla birlikte Şam'a gittiği belirtilmektedir. Emevîler'in müslümanların mallarını Allah'ın malı olarak kabul etmeleri, cebir anlayışını desteklemeleri, ilâhî kaderin onları müslümanların başı ve beytülâmîlin hâkimi yaptığı şeklindeki düşüncelerinin Ebû Zer tarafından eleştirilmesi herhalde Ma'bed üzerinde etkili olmuştur (Ali Sâmi en-Neşşâr, I, 317-318).

Yaşadığı dönemde meşhur bir kişi olduğu anlaşılan Ma'bed, Halife Abdülmelik b. Mervân tarafından Bizans sarayına elçi olarak gönderilmek, ayrıca oğlu Saîd'i eğitmek amacıyla Şam'a çağırılmıştır. Saîd'i eğitime görevinin ötesinde Bizans'a elçi olarak gönderilip gönderilmediği hakkında kaynaklarda bilgi bulunmamaktadır. Ma'bed'in Şam'da ikametinin ardından İbnü'l-Eş'as'ın ayaklanmasına kadar (81-82/700-701) Basra'da kalmış olması kuvvetle muhtemeldir.

Genellikle biyografi kitapları, akaid ve fırkalarla ilgili eserler Ma'bed el-Cühenî'yi kader konusunda ilk defa ortaya atan, Basra'da bu mevzuda ilk defa söz söyleyen kişi olarak gösterir (Müslim, "İmân", I, 2; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Bağdâdî, s. 18; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 225). Bu arada İbnü'n-Nedîm, Ebü'l-Kâsım el-Belhî'den naklen kader ve i'tizâl konusunda ilk defa görüş ileri süren kişinin Senseveyh diye bilinen Yûnus el-Esvârî olduğunu ve Ma'bed'in kader hususundaki düşüncelerini ondan aldığını ifade eder (*el-Fihrist*, s. 201). Evzâî'den nakledilen bir başka rivayette ise Ma'bed'in kaderle ilgili fikirlerini hıristiyan iken müslüman olan, daha sonra tekrar Hıristiyanlığa dönen Süsen (Sevsen) adlı bir kişiden öğrendiği ve Gaylân ed-Dımaşki'nin Ma'bed'in düşüncelerini sürdürdüğü belirtilir (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 226). Hasan-ı Basrî'nin Ma'bed için sapık ve saptırıcı dediği ve onunla görüşmeyi yasakladığı da rivayet edilmektedir.

Ma'bed'le ilgili olarak kaynaklarda yer alan rivayetler birbiriyle uyumamaktadır. Öncelikle kader konusunda ilk söz söyleyen yahut Basra'da bu düşüncüyü ilk defa ileri süren kişinin Ma'bed olduğu hususu kesin değildir. Zira bu alanda fikir ileri sürülenler arasında zikredilen Yûnus el-Esvârî ve Süsen'den başka Ebü'l-Esved ed-Düelî'nin de (ö. 69/688) bulunduğu bilinmektedir (İbnü'l-Murtazâ, s. 134). Ma'bed'in Basra'da bu görüşü ilk defa ortaya atmış olması da tartışmalıdır. Çünkü Basra'da sahip bulunduğu konum itibarıyla kader mevzuunda ilkin görüş belirten kişi Hasan-ı Basrî'dir. Ma'bed'in Basra'ya intikali büyük ihtimalle Şam'da görevlendirilmesinden sonraki yıllara rastlar. Hasan-ı Basrî'nin Abdülmelik b. Mervân'a yazdığı risâle bu hareketin ilk belgesi olarak gösterilir. Mu'tezile âlimleri de bu eseri çok defa kaynak saymışlardır (meselâ bk. a.g.e., s. 19). Ayrıca Mu'tezile

kaynaklarında Hasan-ı Basrî'ye hür irade düşüncesinin gelişiminde ilk sırada yer verilmektedir (Şerîf el-Murtazâ, *İnkâz*, s. 225; a.mlf., *Resâ'il*, s. 54). Ma'bed, Basra'ya gidişinde (73/692) muhtemelen Atâ b. Yesâr ile birlikte Hasan-ı Basrî'yi ziyaret etmiş, Emevî hükümdarlarının kötü icraatından bahsederek işledikleri amelilerin Allah'ın kaderiyle cereyan ettiğini belirttiklerini söylemiş, Hasan-ı Basrî de onun düşüncelerine katılmıştır (Taşköprizâde, III, 33). Öyle anlaşılıyor ki Ma'bed ile Hasan-ı Basrî en azından birbirlerini destekler mahiyette fikir alışverişinde bulunmuşlardır. Bu bakımdan Ma'bed'in sapkın ve saptırıcı olduğu ve ondan uzaklaşılması gerektiği şeklinde Hasan-ı Basrî'ye nisbet edilen rivayet isabetli görünmemektedir. Ma'bed'in Basra'ya intikalinin sonra Emevî hükümdarlarının ilâhî adalet adına yaptıkları zulümlere karşı çıkması, ardından Abdurrahman b. Muhammed b. Eş'as'ın Emevîler'e karşı başlattığı harekete katılması onun Emevî taraftarı olmayan, fakat onlara karşı isyanı da câiz görmeyen Hasan-ı Basrî gibi sadece bir nazariyatçı değil fikirlerini eyleme geçiren bir uygulayıcı olduğunu ortaya koyar. Ma'bed'in isyanın ardından Mekte'de yaralı olarak ele geçirildiğinde Hasan-ı Basrî'nin tavsiyelerine uymadığından yakınması, ikisi arasındaki yakınlığın derecesini gösterdiği gibi Haccâc'ın kader ve kazâ konusundaki alaycı sorularına cesur bir tarzda verdiği cevaplar da kaynaklara aksetmiş bulunmaktadır (meselâ bk. Kâdî Abdülcebbar, s. 334; Zehebî, *Mizân*, IV, 141). Ma'bed büyük bir ihtimalle, İbnü'l-Eş'as ayaklanmasının bastırılmasından sonra Abdülmelik b. Mervân yahut Haccâc b. Yûsuf tarafından kardeşi Saîd'le birlikte idam edilmiştir. Ölümü esnasında annesinin hayatta olduğu, Hasan-ı Basrî ile karşılaştığında oğlunun adl görüşünü savunduğuna onun şahit olduğunu söylediği belirtilmektedir (Kâdî Abdülcebbar, s. 334).

Kaderiyye düşüncesi İbnü'l-Eş'as hareketinden önce Emevîler için bir tehlike teşkil etmediği gibi Ma'bed de görüşleri sebebiyle idam edilmiş değildir. Zira düşüncelerinden dolayı idam edilseydi Hasan-ı Basrî'nin de cezalandırılması gerekirdi. Buna göre Ma'bed'in idamı siyasi faaliyetlerinden dolayı olmuştur. Onun Kaderiyye'nin başı yahut Basra Kaderiyyesi'nin lideri olduğu şeklinde sonraları ortaya çıkan rivayetler, büyük ihtimalle Kaderiyye ve i'tizâl karşıtı grupların

-özellikle Hasan-ı Basrî gibi itibarlı bir şahsiyetin kendilerince hatalı bir inançla anılmasını istemedikleri için- bu töhmeti Ma'bed'e yüklemiş olmalarına dayanmaktadır. Nitekim Şehristânî'nin, Hasan-ı Basrî'nin Abdülmelik b. Mervân'a gönderdiği risâlenin ona nisbetinden şüphe ederek Vâsıl tarafından yazılmış olabileceğini ileri sürmesi (*el-Milel*, I, 47) aynı endişenin ürünü olmalıdır. Bütün bunlardan çıkan sonuç Ebû Zer ekolünün bir temsilcisi olan Ma'bed'in, o günkü İslâm toplumunun bünyesinden ortaya çıkan problemlerde Emevîler'e karşı bir tepki olarak kaderi nefyetmesiyle mükellefiyetin meşrûluğunu ve hür iradeyi savunmuş olmasıdır. Onun adl ve emir bi'l-ma'rûf nehiy ani'l-münker konusundaki düşünceleri Mu'tezile üzerinde geniş ölçüde etkili olmuştur.

Ma'bed el-Cühenî'nin Ebû Zer ve Muâviye b. Ebû Süfyân'dan hadis rivayet ettiği bilinmektedir. Basra'da ve Medine'de yetişen âlimlerden başta asıl râvisi sayılan Mâlik b. Dînâr olmak üzere Ebû't-Tiyâh Yezîd b. Hâmid, Abdurrahman b. Avf'ın torunu Medine kadısı Saîd b. İbrâhim, nahivci Yahyâ b. Ya'mer el-Leysî, Fîrûz ed-Dânâc, Zeyd b. Refî' ve Muâviye b. Kurre kendisinden rivayette bulunmuştur (Kâ'bî, s. 89; Kâdî Abdülcebbar, s. 334; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVI, 797). Basralı tâbiillerin ikinci tabakasından sayılan, fıkıh ve hadis konusunda geniş bilgiye sahip olduğu belirtilen Ma'bed'in rivayetlerinin güvenilirliği ihtilâfıdır. Yahyâ b. Maîn ve Ebû Hâtim onun Kaderiler arasında en güvenilir kişi olduğunu söyler (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 225; krş. GAS, I, 135). Dârekutnî, hadisinin sahih fakat mezhebinin kötü olduğunu ifade ederken İbn Hacer sika olduğunu ve yalanla suçlanmadığını belirtir (İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, X, 226). Buna karşılık Ebû Zür'a Ma'bed'i zayıflar arasında zikreder.

BİBLİYOGRAFYA :

Müslim, "İmân", 1, 2; Ebû Dâvûd, "Sünnet", 16; Tirmizî, "İmân", 4; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, VII, 264; Halife b. Hayyât, *et-Tabakât* (Zekkâr), I, 503; Buhârî, *et-Târîhu'l-kebir*, IV/1, s. 399-400; a.mlf., *et-Târîhu's-şagîr*, I, 204; Ebû Zür'a ed-Dimaşkî, *Târîh* (nşr. Şükrullah b. Ni'metullah el-Kücânî), Dimaşk 1980, s. 370; İbn Kuteybe, *el-Ma'ârif* (Ukkâşe), s. 441, 484, 547, 625; Kâ'bî, *Zikrû'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-Mu'tezile* içinde), Tunus 1393/1974, s. 89, 96; İbn Ebû Hâtim, *el-Cerh ve't-ta'dîl*, VIII, 280; İbn Hibbân, *el-Mecrûhin*, III, 35-36; İbnü'n-Nedîm, *el-Fihrist* (Teceddüd), s. 201; Kâdî Abdülcebbar, *Tabakâtü'l-Mu'tezile* (nşr. Fuâd Seyyid, *Fazlû'l-i'tizâl ve Tabakâtü'l-*

Mu'tezile içinde), Tunus 1393/1974, s. 334, 341; Bağdâdî, *el-Fark* (Abdülhamîd), s. 18, 117, 363; Şerîf el-Murtazâ, *İnkâzû'l-beşer* (nşr. Ali Hâkanî en-Necefî), Necef 1935, s. 225; a.mlf., *Resâ'il* (nşr. Ahmed el-Hüseynî), Bağdad 1386/1967, s. 54; İbn Hazm, *Cemhere*, s. 445; Şehristânî, *el-Milel* (Kilânî), I, 47; Sem'ânî, *el-Ensâb*, III, 394-396; İbn Asâkir, *Târîhu Dimaşk*, XVI, 797-803; a.mlf., *Tebyînü kezîbi'l-müfterî* (nşr. M. Zâhid Kevserî), Dimaşk 1347, neşreden giriş, s. 11; İbnü'l-Esir, *el-Kâmil*, IV, 456; Zehebî, *A'lâmü'n-nübelâ*, IV, 185-187; a.mlf., *Mizânü'l-i'tidâl*, IV, 141; a.mlf., *Târîhu'l-İslâm: sene 81-100*, s. 199-203; İbnü'l-Murtazâ, *Tabakâtü'l-Mu'tezile*, s. 133-134, 137; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, I, 216, 225; IV, 52; V, 359; X, 225-226; a.mlf., *Li-sânü'l-Mizân*, II, 506; İbn Tağrıberdî, *en-Nücümü'z-zâhire*, I, 200, 201; Taşköprizâde, *Miftâhu's-sa'âde*, II, 163-164; III, 33; Sezgin, GAS, I, 135; Ali Sâmi en-Neşşâr, *Neş'etü'l-fikri'l-felsefi*, Kahire 1977, I, 317-320; Hüsnî Zeyne, *el-Akl'inde'l-Mu'tezile*, Beyrut 1978, s. 17; J. van Ess, "Ma'bed el-Cühenî", *MMLADm.*, LIII/2 (1398/1978), s. 279-312; LIII/3 (1398/1978), s. 527-560.

MUSTAFA ÖZ

MA'BED el-HUZÂİ

(معبد الخزاعي)

Ma'bed b. Ebî Ma'bed
el-Eksem el-Huzâî

Sahâbî.

Babası Eksem b. Ebû'l-Cevn, annesi Ümmü Ma'bed Âtike bint Hâlid ve Mekte'nin fethi sırasında şehid olan dayısı Hubeyş el-Eş'ar diye tanınan Hubeyş b. Hâlid b. Sa'd da sahâbidir. Hz. Peygamber'in hicret sırasında yol üzerinde bulunan çadırlarına uğraması ve oradaki bazı gelişmelerle ilgili olarak babası ve annesinin bir kısmı mürsel olan rivayetleri bulunmaktadır (Taberânî, IV, 48-49; Hâkim, III, 9-12). Onun Basra (Nadra, Nasra) adında bir erkek ve Haldiyeye adında bir kız kardeşinin olduğu kaydedilir (İbn Hacer, VI, 164).

Hicret esnasında Hz. Peygamber ve yanındakiler Kudeyd'deki çadırlarına yiyecek almak için uğradıklarında Ma'bed yetişkin bir çocuktur. Annesi Ümmü Ma'bed onlara verecek bir şeyleri bulunmadığını söyleyince Resûl-i Ekrem, orada duran yaşlı ve hasta bir koyunu (veya keçiyi) sağmak üzere Ma'bed'den bir kap getirmesini istemiş, Ümmü Ma'bed hayvanın sütünün bulunmadığını söylemesine rağmen süt kabı dolmuş, sağılan sütün bir kısmını Resûlullah, arkadaşları ve Ma'bed içmiş, bir kısmı da ev halkına bırakılmıştı. Akşam çadıra gelen eşine Ümmü Ma'bed, Hz. Peygamber'in şemâilini tasvir ederek gördüğü mucizeyi anlatmış, bu-

nun üzerine onun peygamber olduğuna karar vermişler ve İslâmiyet'i kabul ederek hicret etmişlerdir (Hamîdullah, I, 455).

Kaynaklarda Ma'bed el-Huzâî'nin önemli bir davranışından daha söz edilmektedir. Buna göre Hz. Peygamber, Uhud Gazvesi'nden sonra Mekke'ye dönmekte olan düşmanın Medine'ye âni bir baskın düzenlemesi ihtimalini dikkate alarak ordusunu toplayıp düşmanı takip etti ve hatta Hamrâülesed'e kadar gitti (bk. HAMRÂÜLESED GAZVESİ). O sırada henüz müslüman olmamasına rağmen Resûl-i Ekrem'in müttefiki olan Huzâa kabilesine mensup olduğu için Hamrâülesed'e gelip uğradıkları musibetten dolayı Resûlullah'ı teselli eden Ma'bed el-Huzâî oradan ayrıldıktan sonra Mekke'ye hareket etti. Yolda Kureyş ordusuyla karşılaşan Ma'bed, onların tekrar Medine'ye dönüp sağ kalan müslümanları da öldürmeyi düşündüklerini öğrenince müslümanların büyük bir orduyla kendilerini takibe karar verdiklerini söyledi. Bunun üzerine Ebû Süfyân ordusunu acele toplayıp Mekke'ye doğru yola çıktı. Ma'bed'in, Ebû Süfyân'ın kararını değiştirmesine sebep olan bu hadisenin Uhud Gazvesi'nin ardından yaşanan bu olayla ilgili olmayıp Bedir'e ikinci defa yapılan Sevîk Gazvesi'yle ilgili olduğu ve Hz. Peygamber'in ordusunun Mekkeliler'le Bedir'de karşılaşmak için yola çıktığı haberini Ebû Süfyân'a Ma'bed'in götürdüğü de kaydedilir (İbn Sa'd, II, 60; Taberî, II, 87). Hicret sırasında yaşının küçük olduğuna bakılarak Ebû Süfyân ordusunu Medine'ye hücum etmekten vazgeçirenin Ma'bed olamayacağı da ileri sürülmüştür (İbn Hacer, VI, 169). Ma'bed el-Huzâî'nin Hz. Ebû Bekir devrinde Müsennâ b. Hârise kumandasındaki orduda bulunduğu belirtilmekte (a.g.e., VI, 169), fakat onun ne zaman ve nerede vefat ettiği hakkında bilgi verilmemektedir.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Hişâm, *es-Sire*², III, 108-109; İbn Sa'd, *et-Tabakât*, II, 60; Taberî, *Târîh* (Ebû'l-Fazl), II, 87; İbn Hibbân, *es-Şikât* (nşr. Seyyid Şerefüddin Ahmed), [baskı yeri yok] 1395/1975 (Dârü'l-fikr), I, 236; Taberânî, *el-Mu'cemü'l-kebir* (nşr. Hamîd Abdülmecîd es-Selefi), Beyrut 1405/1985, IV, 48-49; Hâkim, *el-Müstedrek* (Atâ), III, 9-12; Hatîb, *Târîhu Bağdâd*, VII, 306; İbn Abdülber, *el-İstî'âb* (Bicâvî), Beyrut 1412, IV, 1759; İbnü'l-Esir, *Üsdü'l-gâbe* (Bennâ), V, 217-218; İbn Hacer, *el-İşâbe* (Bicâvî), I, 106-108, 319; II, 27; VI, 164, 169-170, 172-173; Hamîdullah, *İslâm Peygamberi* (Tuğ), I, 455, 487-488; Köksal, *İslâm Tarihi* (Mekke), VI, 171-176.

İBRAHİM HATİBOĞLU